

Analytical Study of Contemporary Researchers' Views on the Poetry of Malek al-Shu'ara Bahar

Maryam Soltani*

Amirhossein Madani**

Abstract

Throughout the history of Persian poetry, we occasionally encounter viewpoints that, through their contradictions or interactions, open new paths for researchers. The perspectives regarding Bahar's poems—each reflecting various aspects of his personality and literary status—constitute one such area that necessitates comprehensive analysis. Generally, critics can be categorized into three groups: one that entirely rejects Bahar and his poetry, another that accepts his work from their own era under certain conditions, and a third that regards him as a pioneer of a new style in Persian poetry. This study articulates the main themes of Bahar's poetry in five categories: lyrical, didactic, epic, critical, and narrative, while also mentioning relevant subgroups. The critics' views were first categorized into two domains: formalism and contentism, with subsequent subgroups created for each category. Additionally, the critics' approaches were divided into three classifications: extreme, moderate, and mild. The research findings indicate that Bahar's poetry emerged from the interplay of his personality, political context, literary mentality, and social environment. This research employed a quantitative-qualitative analysis method, supported by charts and tables. The aim of this study is to achieve a comprehensive understanding of the position of Bahar's poetry within Persian literature.

* Master in Persian Language and Literature, University of Kashan, Kashan, Iran (Corresponding Author),
maryamsoltani7698@gmail.com

** Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Kashan, Kashan, Iran,
m.madani@kashanu.ac.ir

Date received: 07/04/2025, Date of acceptance: 23/08/2025

Keywords: Contemporary literature, poetry, Malik al-Shu'ara Bahar, critical views of contemporaries.

Introduction

Malik al-Shu'ara Bahar is one of the poets who has traversed various paths and has excelled in each in distinct ways. Articulating an opinion about such a figure is no easy task. Reaching a singular conclusion regarding a facet of his significant contributions—specifically his poetry and poetic style—requires meticulous study and the aggregation of all relevant viewpoints. Considering Bahar's life history, it is evident that he was one of the trendsetters of his era and, in turn, a creator of his own style, particularly in poetry. Existing studies indicate that numerous works have been produced about Bahar; however, these works are often scattered and lack coherence or analytical depth. The aim of this study is to compile the most significant perspectives presented thus far regarding Bahar's poems and to analyze them in a summarized and tabulated format. This article examines the views of 35 critics concerning Bahar's poetry. These critics represent a sample selected to reflect diverse approaches and have been chosen from various periods to assess the evolution and transformation of attitudes toward Bahar's poetry over time. Their analyses address different aspects of Bahar's work, and the validity and importance of their contributions in this field are undeniable. The authors' goal is to arrive at a unified conclusion by analyzing these perspectives and comparing them with the poet's original intent.

Materials and Methods

The methodology employed in this research is both quantitative and qualitative. Thus, using an analytical approach, all critical views on Bahar's poetry will be examined and classified. Information was gathered through library research, utilizing record-taking and reading (documentary-library) as primary tools for data collection.

Discussion and Results

Bahar's poems are categorized into five sections based on subject matter. The diversity of themes within his poetry and the poet's breadth in composing various types of poetry have led to its classification into five literary genres: 1) lyrical 2) didactic 3) critical 4) narrative 5) epic. The majority of themes in Bahar's poems fall within the realm of lyrical literature, while the least are found in epic literature.

Considering that Bahar lived during the Constitutional Era, he made significant contributions to composing political, social, and patriotic poems due to the demands of his time and social environment. His lyrical poems, which often incorporate political and social themes and concepts, comprise the largest portion of his work. Bahar has not made any significant contributions in the realm of epics and epic poetry; that is, his poems are not entirely epic or broad in scope. His didactic poems are framed within the context of moral and advisory themes, as well as educational topics related to sciences and arts. His critical poems also include political, social, and religious criticisms, which he expresses in an open and reckless manner. Bahar's narrative poetry also includes historical narratives, moods, and short stories, the abundance of which, according to critics, precedes his epic poems.

Critics' views on Bahar's poems can be divided into two general areas: form-oriented and content-oriented. Formalist critics, focusing on the form and appearance of Bahar's poetry, have analyzed aspects such as the musicality of the poem, the use of literary devices, the choice of vocabulary, and all elements that affect the aesthetics and logical structure of his poetry. In contrast, content-oriented critics have evaluated Bahar's poetry based on the motifs that shape it. The analysis of form-oriented components indicates that Bahar has utilized all available resources in the verbal arrangement of his poems. A general analysis reveals that the number of content-oriented components (19 items) surpasses the form-oriented components (14 items), which may be attributed to the multiplicity of themes in Bahar's poems and the tendency of critics to focus on their content. Therefore, Bahar's poetry cannot be deemed less important in terms of form and appearance; neither can one aspect be preferred over the other. What emerges from this discussion is the harmony and consistency of form and content in Bahar's poems.

From another perspective, the approaches and views of contemporaries regarding Bahar's poems can be categorized into three groups: extreme critics (critical), moderate critics, and lenient critics.

1. Extreme or critical critics have examined both positive and negative aspects of Bahar's poems and have harshly criticized the analyses presented by Bahar himself (a total of 8 critics). The opinions and perceptions of all critics in this group are interconnected and can be summarized in one sentence: Bahar's style of oratory is considered old-fashioned. While Bahar was a reformist poet who expressed his ideas in the form of an ode, he should not be regarded as an opponent of literary developments. Additionally, it should be noted that these

critics did not take into account Bahar's era and socio-political context in their opposition and critical perspectives.

2. Moderate critics have adopted balanced views and have sought to emphasize the principles of Bahar's style while simultaneously offering constructive criticism (a total of 11 critics). In this moderate group, scholars such as Zarrinkoob, Farshidvard, and Hakemi have acknowledged Bahar's traditional mindset and language. However, as Zarrinkoob notes, he is not among the "leaders of literary renewal." From this perspective, Zarqani's moderate approach is quite accurate, considering Bahar a moderate poet who, while adhering to the Khorasani style, initiates poetry's cautious entry into a new realm by innovating within the bounds of moderation in his works.
3. Neglectful or praiseworthy critics have praised Bahar and his poems in various contexts, celebrating this poetic style (a total of 16 critics). However, some moderate and praiseworthy critics have exaggerated their praise for Bahar and his personality by infusing emotion and sentiment into their judgments. Such an approach does not align with rigorous literary and scientific criticism, which labels these judgments as overly emotional or enthusiastic.

The greater number of moderate critics compared to the other two groups indicates that Bahar's poetry and its themes remain vibrant and appreciated; it also suggests that the influence of moderate and praiseworthy critics outweighs that of extremist critics.

Conclusion

The findings of the present study regarding Bahar's poetry are based on an analysis of selected critical perspectives and align with the overarching principles of Bahar's literary style and personality. Initially, Bahar's poetry was examined through the lens of critics, focusing on the themes most prevalent in his lyrical works. Additionally, the highest frequencies were found in his critical, didactic, narrative, and epic poems, all of which resonate with the poet's mindset and objectives. This observation underscores the depth of Bahar's literary contributions and the dynamism evident in his creations. He effectively conveyed his messages to future generations using rich and poetic language, leaving a profound impact on Iranian literature and literary thought. Furthermore, Bahar's poems were analyzed in terms of form and content, revealing him as a comprehensive poet of his time. The content

of his works reflects his mastery and awareness of contemporary events, which he presented with analytical precision. This stature is attributed not only to Malek al-Shu'ara's poetry but also to his ability to shape the contemporary poetic style. An examination of the three categories of Bahar's critics—praise-makers, moderates, and detractors—demonstrates that he has been subject to both positive and negative criticism due to his diverse intellectual roots and unique poetic expression. The value of these critiques lies in their interconnectedness; each perspective complements the others and collectively highlights Bahar's significance as a preeminent poet.

Bibliography

- Arianpour, Yahya (1995). *From Saba to Nima*. Tehran: Zavar.
- Arianpour, Yahya (1998). *From Nima to Our Times*. Tehran: Zavar.
- Akhavan-Salth, Mehdi (1989). *Inventions and innovations of Nimayoshij*. Tehran: Toka.
- Eslami-Nadoshan, Mohammad Ali (2005). *From Rudaki to Bahar*. Tehran: Song of Life.
- Aminpour, Qaiser (2004). *Tradition and Innovation in Contemporary Poetry*. Tehran: Scientific and Cultural.
- Bakhtiari, Ahmad (2017). "A Study of the Literary Style and Content Features in the Poems of Malek-ol-Shoarai Bahar". National Conference of Malek-ol-Shoarai Bahar. Organized by Seyyed Ali Keramati-Moghaddam. Shahid Kamyab Educationalists' Publications.
- Baraheni, Reza (2004). *Gold in Copper*, Vol. 1. Second Edition. Tehran: Zaryab.
- Bahar, Mohammad Taghi (1971). *Bahar and Persian Literature*. By Golbon. Tehran: Scientific and Cultural.
- Parsinejad, Iraj (2009). *Bahar and Literary Criticism*. Tehran: Sokhan.
- Parvin Gonabadi, Mohammad (1950). "The Fifth Year of Bahar's Death". *Sokhan*. 6. (4), 349-360.
- Hakemi, Esmaeil (2004). "A Review of Bahar's Poetry Style". *Supplement to the Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*. 2. (2), 33-41.
- Khatibi, Hossein (2005). *The Art of Poetry and the Style of Bahar's Poems*. *Hafez Monthly*. (14), 19-24.
- Dastghayib, Abdol Ali (1961). *The Bright Shadow of Modern Persian Poetry*. Tehran: Farhang.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1951). *Bahar Poetry*. *Illustrated Tehran*. 3. (402), 5-18.
- Reza, Fazlullah (1966). *A Look at Contemporary Traditional Poetry*. Tehran: Etelat.
- Roosbeh, Mohammad Reza (1990). *Description, Analysis and Interpretation of Modern Persian Poetry*. Tehran: Horofiyeh.
- Ripka, Jan (1983). *History of Iranian Literature*. Translated by Abolghasem Sarri. Second edition. Tehran: Adineh Book.

- Zarshenas, Shahriar (2019). *History of Contemporary Iranian Literature Vol. 2*. Tehran: Dideman.
- Zarghani, Seyyed Mehdi (2004). "Bahar and the Moderate Interaction with Tradition and Innovation". *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University*. 37. (3)(146), 3-16.
- Zarghani, Seyyed Mehdi (2015). *Perspectives on Contemporary Iranian Poetry*. Tehran: Sales.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (2017). "Bahar Poetry". *Sokhan*. 8. (9), 846-840.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (2004). *From the Literary Past of Iran*. Tehran: Sokhan.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (2009). *With the Caravan of Hillah*. Tehran: Elmi.
- Sepanloo, Mohammad Ali (2013). *The City of Bahar Poetry*. Second edition. Tehran: Elmi.
- Sami-Gilani, Ahmad (2004). "Bahar". *The Great Islamic Encyclopedia, Vol. 13*. Under the supervision of Kazem Mousavi Bojnourdi. Tehran: Encyclopedia Center.
- Shamloo, Ahmad (2018). *From Moonlight to Alley*. Tehran: Toos.
- Shafie-Kadkani, Mohammad Reza (2011). *With Lamp and Mirror*. Tehran: Sokhan.
- Shafie-Kadkani, Mohammad Reza (1987). *Imagination in Persian Poetry*. Third Edition. Tehran: Ageh.
- Shafie-Kadkani, Mohammad Reza (2018). *The Whips of Conduct*. Eighteenth Edition. Tehran: Ageh.
- Shakiba, Parvin (1991). *Persian Poetry from the Beginning to the Present*. Tehran: Hirmand.
- Shams-Lengroudi, Mohammad Taghi (1991). *Analytical History of Modern Poetry*. Tenth Edition. Tehran: Markaz Publishing House.
- Shams, Mohammad Reza (2015). *Educational Thoughts in the Divan of Malek al-Shu'arai Bahar and Adib al-Mamalek Farahani* (published master's thesis). University of Qom.
- Shamisa, Sirous (1997). *Stylistics of Poetry*. 8th edition. Tehran: Mitra.
- Safa, Zabihollah (1957). *History of the Development of Persian Poetry and Prose*. 2nd edition. Tehran: Ferdows.
- Abedi, Kamyar (2011). *In Memory of the Homeland: The Life and Poetry of Malek al-Shu'arai Bahar*. Tehran: Sales.
- Azimi, Milad (2008). *I am the language of my homeland*. Tehran: Sokhan.
- Alavi, Bozorg (1951). *Khazan Bahar*. *Payam-e-No*. 4. (11 and 12), 1-13.
- Farshidvard, Khosrow (1994). *On Literature and Literary Criticism*. Second edition. Tehran: Amir Kabir.
- Mahjoub, Mohammad Jafar (1999). *Ashes of Being*. Second edition. Tehran: Morvarid.
- Mousavi Garmarudi, Seyed Ali (1972). *Flowering in Bahar and Persian Literature*. Negin Publishing House. (93). 54-52.
- Miransari, Ali (2006). *The Honorable Mention of the King of Poets of Bahar*. Tehran: Miras Maktoob.
- Natelkhanlari, Parviz (1991). *Seventy Words*. Tehran: Toos.

93 Abstract

Homaei, Jalal al-Din (1951). *The Story of Bahar. By the Efforts of Golandam*. Tehran: Dasansh.

Yousefi, Gholamhossein (1991). *Cheshme Roshan*. Sixteenth edition. Tehran: Elmi.

Youshij, Nima (1989). *On the Art of Poetry and Poetry*. Edited by Sirous Tahbaz. Tehran: Negah.

Lee, J. (2001), *A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebreska, In Proquest UMI Database.

Strauss, Anselm L., & Corbin, Juliet (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage.

Strauss, Anselm L., & Corbin, Juliet (1998), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd Ed., Sage.

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر درباره شعر ملک‌الشعرای بهار

مریم سلطانی*

امیرحسین مدنی**

چکیده

در جریان شعر فارسی گاه به دیدگاه‌هایی برمی‌خوریم که در تناقض و یا در تعامل بودن آنها، دریچه‌ای جدید پیش روی پژوهشگران می‌گشاید. دیدگاه‌های مطرح‌شده درباره اشعار بهار - که از نظر شخصیت و جایگاه ادبی دارای چندین وجه متفاوت است - یکی از این حوزه‌ها است که نیاز به تحلیل جامعی دارد. به طور کلی، گروهی از منتقدان، بهار و اشعار او را مطلقاً نفی می‌کنند و گروهی با قید شرایطی، شعر وی را در عصر خویش می‌پذیرند و گروهی دیگر نیز او را آغازگر سبکی نو در شعر فارسی می‌دانند. در این پژوهش، بر اساس این دیدگاه‌ها، محورهای اصلی شعر بهار در پنج دسته غنایی، تعلیمی، حماسی، انتقادی و روایی با ذکر زیرگروه‌های محتوایی بیان شده‌است. دیدگاه‌های منتقدان، ابتدا به دو حوزه فرمالیسم‌ها و محتوانگرها دسته‌بندی شده و سپس برای هر مورد، زیرگروه‌هایی آمده‌است. نوع رویکرد منتقدان نیز به سه دسته افراطی، اعتدالی و تفریطی تقسیم‌بندی شده‌است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اشعار بهار تحت شرایط شخصیتی، سیاسی، ذهنیت ادبی و محیط اجتماعی او پدید آمده‌است. روش این پژوهش به شیوه تحلیل کمی-کیفی و با ارائه نمودار و جدول به انجام رسیده‌است. هدف این پژوهش نیز به درک صحیح و نهایی از جایگاه شعر بهار در ادب پارسی معطوف بوده‌است.

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران (نویسنده مسئول)،
maryamsoltani7698@gmail.com

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران، m.madani@kashanu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱

کلیدواژه‌ها: ادبیات معاصر، شعر، ملک‌الشعرای بهار، دیدگاه‌های انتقادی معاصران.

۱. مقدمه

۱.۱ طرح مسأله

ملک‌الشعرای بهار از جمله شاعرانی است که در مسیرهای گوناگون گام برداشته و در هر کدام به نوعی درخشیده‌است. سخن گفتن و اعمال نظر دربارهٔ چنین فردی کاری آسان نخواهد بود؛ علی‌الخصوص که با توجه به وجهه‌های مختلف شاعر که در اشعار و نوشته‌های او جلوه یافته‌است، مسیر را برای اعمال نظرهای مختلف از سوی بزرگان ادب فارسی هموار کرده‌است. اینکه بتوان به نتیجهٔ واحدی دربارهٔ گوشه‌ای از فعالیت شاخص وی؛ یعنی شعر و شیوهٔ شاعری او رسید، نیاز به بررسی دقیق و جمع‌آوری تمام دیدگاه‌ها در این زمینه دارد. با توجه به پیشینهٔ زندگی بهار مشخص است که وی از افراد جریان‌ساز عصر خویش و به نوبهٔ خود پدیدآورندهٔ سبک شخصی به ویژه در حوزهٔ شعر بوده‌است. «شایسته است که در میان شاعران عصر مشروطه، برای بهار باب مستقلی بگشاییم... بهار از جهت درجهٔ هنری و پشتوانهٔ فرهنگی شعر، عمق جهان‌نگری، وسعت میدان دید، تنوع حوزه‌های معنایی، گسترش دانش، خبرگی در تعامل با سنت و تجدد و سرانجام میزان اثرگذاری بر نهاد شعر، در سرتاسر دورهٔ معاصر ادبی بی‌نظیر است.» (زرقانی، ۱۳۸۳: ۱۲) از این رو، می‌توان بهار را پیشرو عرصهٔ شاعری دانست که با تلفیق نمودهای مختلف شعر به یگانه‌تاز این عرصه در بین هم‌عصران خویش تبدیل شده‌است.

با توجه به بررسی‌ها، تاکنون دربارهٔ بهار کارهای زیادی انجام شده‌است که همگی به صورت پراکنده بوده و منسجم و تحلیلی نیست. در این پژوهش قصد بر آن است تا مهم‌ترین دیدگاه‌هایی که تاکنون دربارهٔ اشعار بهار ارائه شده، جمع‌آوری و به صورت جمع‌بندی و جدول‌بندی شده تحلیل گردد. در این مقاله به دیدگاه‌های ۳۵ منتقد دربارهٔ شعر بهار پرداخته شده است. این ۳۵ منتقد نمونه‌ای از کل منتقدان هستند که به نمایندگی از رویکردهای مختلف انتخاب شده‌اند. همچنین از دوره‌های متفاوتی برگزیده شده‌اند تا تحول و تغییر نگرش‌ها به شعر بهار در طول زمان نیز مورد بررسی قرار گیرد. این منتقدان به جنبه‌های مختلف شعر بهار پرداخته‌اند و اعتبار و اهمیت آثارشان در این زمینه ارزش غیر قابل انکاری دارد. همچنین شباهت‌ها، تفاوت‌ها و ارزش‌های هریک از دیدگاه‌ها نیز به صورت علمی در این پژوهش بررسی خواهد شد. بی‌گمان به کمک شیوهٔ تحلیلی، دستیابی

به اهداف این پژوهش هموارتر خواهد بود و با واقعیت سازگاری خواهد داشت. دیدگاه‌های گوناگون در مورد شعر بهار از سوی بزرگان ادبیات، هرکدام تحت تأثیر شرایط خاص اجتماعی و دانش‌های زبانی شاعر و نظریه‌پرداز بوده‌است. هدف نگارندگان این است که با تحلیل دیدگاه‌ها و مقایسه با دیدگاه اصلی شاعر به نتیجه‌ای واحد دست یابند. از این رو زمینه اصلی این پژوهش این‌گونه خواهد بود که با جمع‌بندی مؤثرترین دیدگاه‌ها به این نتیجه برسیم که در نهایت، دیدگاه کلی معاصران درباره شعر بهار از جنبه‌های گوناگون چیست؟

۲.۱ پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، تاکنون هیچ پژوهشی به این موضوع نپرداخته‌است و تنها دیدگاه‌های پراکنده‌ای درباره این شاعر مطرح شده‌است. این پژوهش با فراگیری گفتمانی‌ای که دارد، تحلیلی جدید است. با وجود این، مهم‌ترین کارهای مرتبط با این پژوهش به شرح ذیل است:

زرین‌کوب (۱۳۳۶) در مقاله «شعر بهار» به بررسی ابعاد گوناگون برخی از مهم‌ترین قصاید بهار پرداخته و آنها را از حیث زبانی و فکری مورد نقد قرار داده است. حاکمی والا (۱۳۸۳) در مقاله «مروری بر سبک شاعری بهار» به صورت پراکنده برخی ابیات و قصاید بهار را مورد بررسی قرار داده و با مطابقت آن با دیدگاه برخی نظریه‌پردازان ادبی به مطالعه موردی و بازیابی آن‌ها در اشعار منتخب پرداخته است و در نهایت بهار را صاحب سبک ترکیبی خاص می‌داند. بختیاری (۱۳۹۶) نیز در نوشتار خود، یعنی «بررسی ویژگی‌های سبکی ادبی و محتوایی در اشعار ملک‌الشعرای بهار» به مقایسه تطبیقی زمینه‌های ادبی و محتوایی برخی اشعار بهار پرداخته و از روزه هنرهای ادبی شاعر به اشعارش نگاه کرده‌است. این در حالی است که در پژوهش حاضر همه این تحقیقات به صورت آماری تحلیل و دسته‌بندی شده و به ایجاد یک نظریه کلی منتهی می‌شود.

۳.۱ سؤال پژوهش

این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که دیدگاه‌های معاصران را درباره اشعار بهار، در چه حوزه‌ها، زمینه‌ها و رویکردهایی می‌توان دسته‌بندی و تحلیل کرد؟

۴.۱ روش پژوهش

روش اجرای این پژوهش کمی _ کیفی است. بنابراین با استفاده از رویکرد تحلیلی، تمامی دیدگاه‌های انتقادی درباره شعر بهار بررسی و طبقه‌بندی خواهد شد. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و ابزار گردآوری مطالب، فیش‌برداری و مطالعه (اسنادی _ کتابخانه‌ای) است.

۲. بحث و بررسی

۱.۲ بررسی محتوا و درون‌مایه اشعار بهار با توجه به دیدگاه‌های منتقدان معاصر

دیوان ملک‌الشعرای بهار، متنوع‌ترین دیوان شعر فارسی در عصر مشروطیت است و در آن از حوزه‌های گوناگونی چون: وصف طبیعت، خشم و خروش‌های انقلابی، طنز، وطنیات، مسائل سیاسی روز، نفسانیات و احوال شاعر، اخوانیات و حتی مرثیه، سخن به میان آمده است. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۳۸۳ و ۳۸۴) اشعار بهار از نظر موضوع به پنج بخش تقسیم شده است. تقسیم‌بندی اشعار بهار به لحاظ محتوایی با الهام از تقسیم‌بندی اروپاییان (غنایی، تعلیمی، حماسی، نمایی) و همچنین با توجه به تقسیمات شخص بهار (روایی، اخلاقی و وصفی) و در نهایت با نظر نگارندگان صورت گرفته است. گستردگی و تنوع موضوعات اشعار و همچنین احاطه شاعر بر سرودن انواع شعر سبب شده است که شعرش قابل تقسیم به پنج نوع ادبی: (۱) غنایی (۲) تعلیمی (۳) انتقادی (۴) روایی (۵) حماسی باشد که در همه این بخش‌ها به ویژه اشعار انتقادی و غنایی، اندیشه سیاسی و فکر بر جامعه سایه افکنده است و مفهوم وطن و آزادی خمیرمایه اصلی اشعار اوست.

در جدول شماره ۱ و ۲ کدگذاری باز منتقدان دانشگاهی و شاعر آورده شده است که این خود نوعی درجه‌بندی علمی منتقدان است و در ستون رتبه بر اساس تقدم زمانی منتقد سخن به میان آمده است. این مفاهیم کلیدی شعر بهار در ستون دوم با توجه به دیدگاه‌های ۳۵ منتقد آورده شده است که حاصل تحلیل کیفی داده‌ها است.^۱ منظور از کدگذاری باز همان مقوله‌های استخراج شده از دیدگاه‌ها است که بیشترین فضا را به خود اختصاص می‌دهد. به عنوان مثال، آرین‌پور در مجموع چنین عقیده داشته است که درون‌مایه‌های شعر بهار تقابل سنت و مدرنیته در بستر تاریخ معاصر ایران با تأکید بر تضادهای فرمی - محتوایی است. با توجه به اینکه استخراج کدهای محوری در حوصله این مقاله نبوده، کدهای باز به

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۹۹

صورت مختصر، علمی و کلی بررسی شده تا با توجه به فراوانی کلی، محتواهای پنج‌گانه شعر بهار استخراج شده و در جدول سه و نمودار یک عرضه شوند.

جدول ۱. منتقدان دانشگاهی و دیدگاه محوری آنها درباره شعر ملک‌الشعراى بهار^۲

ردیف	نام منتقد	کدگذاری باز (نکات کلیدی)
۱	یحیی آری‌ن‌پور	تحلیل تقابل سنت و مدرنیته در بستر تاریخ معاصر ایران با تأکید بر تضادهای فرمی - محتوایی
۲	محمدعلی اسلامی ندوشن	بررسی جایگاه بهار به عنوان حلقه اتصال ادبیات کلاسیک و مدرن با نگاه فلسفی-تاریخی
۳	رضا براهنی	نقد شعر صرفاً سنتی با استفاده از تمثیل‌های ادبی
۴	ایرج پارسی‌نژاد	توجه به مضامین اخلاقی و فضایل انسانی در محتوای شعری
۵	محمد پروین گنابادی	تعامل بین مفهوم‌گرایی و احساس با تأثیرپذیری از شرایط اجتماعی
۶	تقی پورنامداریان	بررسی نقش روشنفکران در تحولات اجتماعی از طریق تصاویر شعری
۷	اسماعیل حاکمی‌والا	تأکید بر محتوای عاطفی همراه با مفاهیم اجتماعی-تاریخی
۸	حسین خطیبی	پرداختن به ایده‌های اجتماعی با توجه به واقعیت‌های سیاسی زمانه
۹	عبدالعلی دستغیب	نقد ساختارگرایانه زبان شعر با تأکید بر تنش‌های زبانی در بیان مفاهیم سیاسی
۱۰	علی اکبر دهخدا	تلاقی سنت و نوگرایی با مفاهیم عمیق در شعر
۱۱	فضل‌الله رضا	تلفیق نوآورانه سنت ادبی با مفاهیم مدرن اجتماعی
۱۲	محمد رضا روزبه	واکاوی لایه‌های پنهان اعتراض اجتماعی در قالب استعاره‌های تاریخی
۱۳	یان ریپکا	بررسی تطبیقی تأثیرپذیری از ادبیات جهانی و بازتعریف هویت ایرانی در اشعار
۱۴	شهریار زرشناس	پیوند محکم با تحولات اجتماعی-سیاسی بر پایه ادبیات کلاسیک
۵۱	سید مهدی زرقانی	بازتاب تفکرات فلسفی-اجتماعی مشروطیت در مضامین شعری
۱۶	عبدالحسین زرین‌کوب	بازگردانی جنبه‌های انسانی-اجتماعی با تأکید بر سیر تحول ادبی
۱۷	محمدعلی سپانلو	بررسی بازآفرینی اسطوره‌های ملی در قالب مضامین نوین اجتماعی
۱۸	احمد سمیعی گیلانی	تحلیل طبقات اجتماعی از طریق استعاره‌های طبیعت‌گرایانه
۱۹	محمد رضا شفیعی کدکنی	تسلط لفظ بر محتوا در کنار ساختارمند بودن اشعار
۲۰	پروین شکبیا	مطالعه فمینیستی جایگاه زن در اشعار اجتماعی بهار با نگاه به بافت تاریخی
۲۱	سیروس شمیس	تحلیل موسیقی درونی واژگان و نقش آن در القای مفاهیم انقلابی
۲۲	ذبیح‌الله صفا	تجددطلبی همراه با احترام به سنت‌های ادبی کلاسیک
۲۳	کامیار عابادی	تجلی احساسات مردمی و پرداختن به مسائل اجتماعی به عنوان پدیده خاص ادبیات معاصر
۲۴	بزرگ علوی	عمق اجتماعی - سیاسی همراه با سطحی‌نگری در برخی موارد
۲۵	خسرو فرشیدورد	تأثیر عمیق مضامین اجتماعی بر ادبیات معاصر با نگاه به ابعاد زندگی روزمره
۲۶	محمدجعفر محجوب	بررسی نقش شعر بهار در شکل‌گیری هویت ملی مدرن طی انقلاب مشروطه
۲۷	پرویز ناتل خانلری	ضعف در ترسیم تصاویر عمیق انسانی علیرغم زیبایی کلام
۲۸	جلال‌الدین همایی	نفوذ مضامین سیاسی-اجتماعی دوره مشروطه در اشعار

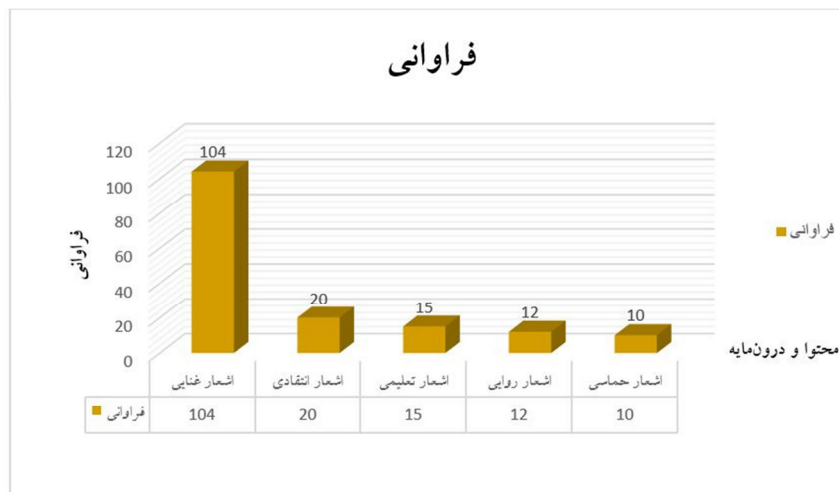
ردیف	نام منتقد	کدگذاری باز (نکات کلیدی)
۲۹	غلامحسین یوسفی	بیان عواطف دوره مشروطه و انتقادات اجتماعی متمرکز بر جوانان

جدول ۲. شاعران منتقد و دیدگاه محوری آنها درباره شعر ملک الشعرای بهار^۳

ردیف	نام منتقد	کدگذاری باز (نکات کلیدی)
۱	مهدی اخوان ثالث	نزدیکی محتوای شعری به سیاست و مسائل اجتماعی
۲	علی اسفندیاری	ترکیب منحصر به فرد سنت و نوآوری با تأکید بر کشمکش‌های فکری عصر مشروطه
۳	قیصر امین‌پور	تحلیل محدودیت‌های نوآوری در چهارچوب مضامین سنتی سیاسی و حفظ قالب‌های کلاسیک همراه با پرداختن به مسائل مدرن اجتماعی
۴	احمد شاملو	بازتاب مبارزات اجتماعی و نقد سیاست‌زدگی افراطی در قالب زیبایی‌شناسی لغوی
۵	محمدتقی شمس لنگرودی	تأکید بر نقش روشنفکری در بازتاب مسائل جامعه
۶	سید علی موسوی گرمارودی	ترسیم آرمان‌شهر اجتماعی با استفاده از اسطوره‌های ایرانی

جدول ۳. توزیع فراوانی درون‌مایه‌های اشعار ملک الشعرای بهار بر اساس کدهای محوری استخراج شده

محتوا و درون‌مایه	فراوانی	فراوانی درصدی	فراوانی تراکمی ^{۳۴}	فراوانی درصدی تراکمی
اشعار غنایی	۱۰۴	٪۶۴.۵۹	۱۶۱	٪۱۰۰.۰۰
اشعار انتقادی	۲۰	٪۱۲.۴۲	۵۷	٪۳۵.۴۱
اشعار تعلیمی	۱۵	٪۹.۳۲	۳۷	٪۲۲.۹۹
اشعار روایی	۱۲	٪۷.۴۶	۲۲	٪۱۳.۶۷
اشعار حماسی	۱۰	٪۶.۲۱	۱۰	٪۶.۲۱
کل	۱۶۱	٪۱۰۰	۱۶۱	٪۱۰۰

نمودار ۱. نمودار میله‌ای توزیع فراوانی درون‌مایه‌های اشعار ملک‌الشعراى بهار

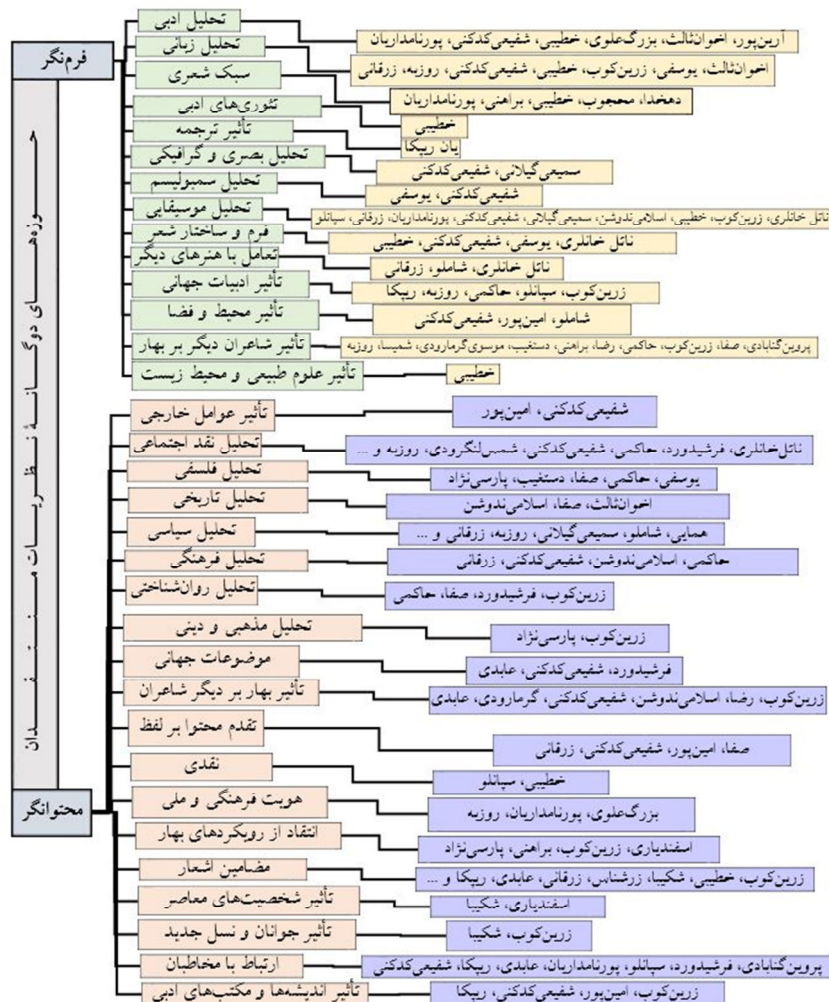
همان‌طور که در جداول و نمودار فوق مشاهده می‌شود، بیشتر درون‌مایه‌های اشعار بهار در حوزه ادبیات غنایی است و کمترین آن در حوزه ادبیات حماسی است. بهار با توجه به اینکه در عصر مشروطه می‌زیست، بنا به مقتضای زمان و محیط اجتماعی‌اش در سرودن اشعار سیاسی و اجتماعی و میهنی بیشترین سهم را داراست و اشعار غنایی او که بعضاً دارای مضامین و مفاهیم سیاسی و اجتماعی‌اند، بیشترین تعداد اشعار وی را شامل می‌شود. اشعار غنایی بهار شامل وصف، مدح، حبسیه، شکوائیه، تغزل، مرثیه، عرفان، مذمت، دین و موضوعات متفرقه دیگر است که وصف، بخش عظیمی از اشعار غنایی او را در برمی‌گیرد و موضوعات آن باغ، کوه (دماوند)، شب، وصف اشیاء در قالب لغز، طوفان، مادر، نوروز، برف، منار و ... است.

بهار در زمینه حماسه و شعر حماسی، کاری درخور اهمیت نکرده است؛ یعنی اشعار کاملاً حماسی و در سطح گسترده‌ای ندارد. او در چند موضع اشعاری با لحن حماسی سروده است. اشعار حماسی وی را نمی‌توان کاملاً از نوع حماسه‌هایی چون شاهنامه فردوسی دانست؛ بلکه لحن مطمئن و حماسی این اشعار، آن‌ها را از انواع دیگر جدا کرده و به شعر حماسی نزدیک می‌سازد. موضوعاتی از قبیل: شرح دلاوری‌ها، پندها و آرزوهای شاعر، تحریک به مبارزه علیه دشمن وطن و ... اشعار حماسی بهار را تشکیل می‌دهد.

اشعار تعلیمی بهار در چهارچوب اشعار اخلاقی و پند و اندرز و مضامین آموزشی و علوم و فنون جلوه‌گر شده‌اند. همچنین اشعار انتقادی او شامل انتقادات سیاسی، اجتماعی و مذهبی است که شیوه‌ای آشکار و بی‌پروا در بیان آنها دارد. حوزه اشعار روایی بهار نیز شامل روایت‌های تاریخی، حسب حال‌ها و داستان‌های کوتاه است که فراوانی آن از دید منتقدان، قبل از اشعار حماسی وی است.

۲.۲ تحلیل زمینه‌ها و حوزه‌های مطرح‌شده درباره اشعار بهار

دیدگاه منتقدان شعر بهار در زمینه‌ها و حوزه‌های مختلف، متنوع است. چنانکه در نمودار شماره ۲ دیده می‌شود، نگارندگان، دیدگاه‌های منتقدان را به دو حوزه کلی فرم‌نگر و محتوانگر در باب اشعار بهار تقسیم کرده‌اند. منتقدان فرمالیست با نگاهی به فرم و ظاهر شعر بهار، نکاتی را همچون: موسیقی شعر، کاربرد آرایه‌های ادبی، نوع واژگان به کار رفته و به طور کلی هرآنچه بر زیبایی‌شناسی و ساختار منطقی شعر وی اثر می‌گذارد، مورد نقد و تحلیل قرار داده‌اند. در مقابل، منتقدان محتوانگر با نگاهی به مایه‌های شکل‌گیری شعر بهار به قضاوت پرداخته‌اند. به طور کلی ملاک اصلی در این تقسیم‌بندی و نام‌گذاری در وهله اول بر اساس نظر منتقدان منتخب و در وهله دوم بر اساس شیوه بروز و ظهور آنها در اشعار بهار است. نام منتقدان در نمودار زیر بر اساس هم‌پوشانی دیدگاهشان با حوزه‌های استخراجی قرار گرفته و گاه در چند مورد، نام یک نفر ذکر گردیده است.

نمودار ۲. نمودار تفکیکی موضوعی و متقدان حوزه‌های فرم‌نگار و محتوانگر در باب اشعار بهار

۱.۲.۲ حوزه‌های فرم‌نگار

۱. تحلیل ادبی: تحلیل عناصر ادبی؛ مانند سبک نگارش، نمادها، متافورها، شیوه‌های انتقال مفهوم و ساختار داستانی، مفاهیم و ایده‌های مخفی در زبان و شکل داستانی اشعار بهار. به عنوان مثال، به اعتقاد پورنامداریان، اشعار بهار از حیث صنایع لفظی و

معنوی در حد اعتدال است و شاعر در کاربست این صنایع، محتوا را فدای صورت و شکل ظاهر نمی‌کند. (میرانصاری، ۱۳۸۵: ۷۳ و ۷۴)

۲. **تحلیل زبانی:** تحلیل زبان و واژگان مورد استفاده در اشعار بهار؛ مانند معانی و مفاهیم مخفی در واژگان و ساختارهای زبانی اشعار بهار. به عنوان مثال، به اعتقاد اخوان ثالث، اشعار بهار در حیطه زبانی، خام و نسنجیده و آن‌چنان که باید شاعر بدان نپرداخته‌است. (۱۳۶۹: ۳۰)

۳. **سبک شعری:** تحلیل تکنیک‌های نویسندگی اشعار بهار؛ مانند تأثیر ادب کلاسیک و سنتی بر اشعار بهار، تفاوت‌ها و تنوع در سبک شعری، اصول نوگرایی و تأثیر آن‌ها بر آثار بهار. به عنوان مثال، به اعتقاد محجوب، بهار در اغلب قالب‌های شعری خود به سبک و لهجه خراسانی شعر گفته‌است. تنوع قالب‌ها در دیوان بهار زیاد است. نوگرایی در اشعار بهار و بویژه در تتبع قالب شعری، سبب برجسته شدن محتوا و به وجود آمدن سبکی جدید در سرودن شعر شده‌است. همچنین در سرودن قصیده کسی به استادی و جزالت‌گویی بهار تاکنون نیامده‌است. (۱۳۷۸: ۱۹۹)

۴. **تئوری‌های ادبی:** برخی تحلیل‌ها از تئوری‌ها و مفاهیم ادبی برای درک عمیق‌تر شعرها استفاده کرده‌اند. این تحلیل‌ها به تطابق اشعار بهار با تئوری‌ها و مفاهیم ادبی پرداخته‌اند. برای نمونه، به اعتقاد خطیبی، بهار در تمامی تئوری‌های ادبی، چه آن‌ها که مربوط به حوزه فرم و ظاهر شعر است و چه آن مفاهیمی که مربوط به حوزه محتوایی شعر است، به بی‌راهه نرفته و همچنین در حد یک مقلد صرف نیز باقی نمانده‌است؛ بلکه با رعایت تمام دانسته‌های ادبی خویش و قوانین مصوب ادبی پا در این راه گذاشته و خود نیز به نوآوری‌هایی دست زده‌است. (۱۳۸۴: ۲۰)

۵. **ترجمه و تأثیر ترجمه در درک شعر:** نگرستن به بهار به عنوان یک شاعر مترجم؛ مانند تحلیل ترجمه‌های اشعار بهار به زبان‌های دیگر، تأثیر ترجمه بر تفسیر شعرها، نقش ترجمه در انتقال مفاهیم و احساسات شاعر به خوانندگان خارجی. بهار ترجمه‌هایی از شاعران معروف جهانی مانند نیچه و بودلر انجام داده‌است. بارزترین نمونه در این مورد، اعتقاد شخص بهار است که شعر خوب، ترجمه‌پذیر است و باید شاعر خوب با ترجمه سر و کار داشته باشد و بتواند با اشعار اروپایی و غربی ارتباط منطقی کلامی و ذهنی برقرار کند. (گلبن، ۱۳۵۰: ۳۸/۱)

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۰۵

۶. **تحلیل اثرات بصری و گرافیکی:** تحلیل جزئیات تصویرسازی و هنری اشعار بهار؛ مانند تأثیر تصاویر و توصیف‌های شاعر در ایجاد تصاویر زنده و تأثیرگذار در ذهن خوانندگان، اشاره به جزئیات ظاهری شعرها و ... این تحلیل‌ها شامل عناصری مانند تصویرسازی، استفاده از رنگ‌ها و تراکم کلمات در خطوط و واژه‌ها، تکنیک‌های چیدمانی می‌شود. به عنوان مثال، به نظر سمیعی گیلانی، اشعار بهار تصاویر جاننداری را می‌آفریند که در پس آن تپش زندگی شنیده می‌شود. این تصویرآفرینی به کمک کنار هم قرار گرفتن واژگانی نو با تأثیرگذاری ذهنی ایجاد شده‌است. (۱۳۸۳: ۴۳۵)

۷. **تحلیل سمبولیسم و نمادشناسی:** تحلیل نقش نمادها در ایجاد عمق و معنای مخفی، به این معنا که استفاده از نمادها در بازتاب افکار پنهان بهار دربارهٔ جریانات گوناگون و احساساتش نقشی اساسی داشته است. به عنوان مثال، به اعتقاد شفیع کدکنی، شعر بهار از دیدگاه نمادگرایی متنوع است که مشهورترین آنها، کاربرد نمادین واژه‌هایی چون «دماوند»، «جغد»، «جهنم»، «رستم» و ... است. (۱۳۹۰: ۲۸۳)

۸. **تحلیل موسیقایی:** تحلیل ابعاد و عناصر موسیقی و صدا در اشعار بهار؛ مانند نقش اجزای صوتی و موسیقایی در ایجاد عوامل تأثیرگذار در شعرهای بهار، تلفیق موسیقی کلامی و اندازه‌گیری اثر آهنگین شعرها. به عنوان مثال، به زعم پورنامداریان، بیشترین تأثیر شعر بهار از جهت آهنگی است که در بطن سروده‌هایش به قلب خواننده می‌نشیند و همین باعث تلفیق تأثیر محتوا با ضرب و وزن آن در روح شنونده شده است. (عظیمی: ۱۳۸۷: ۲۷۶)

۹. **فرم و ساختار شعر:** تحلیل نقش ویژگی‌های شعری مثل قافیه، وزن و تکنیک‌های نوشتاری در اشعار بهار. برای نمونه، به نظر یوسفی، در اشعار بهار انتخاب وزن و قافیه مناسب، موسیقی کلام و به کار بردن واژگان و ترکیب‌هایی که در تناسب کامل با مفاهیم صوری شعر هستند؛ نمودار قدرت طبع شاعر است. (۱۴۰۰: ۴۵۲)

۱۰. **تعامل با هنرهای دیگر:** تحلیل تأثیر هنرهای تجسمی، موسیقی و سینما بر اشعار بهار. به عنوان مثال، به اعتقاد شاملو، بهار در اشعار خود ارتباط تنگاتنگی با هنر نقاشی دارد. آنجا که با توصیف دقیق طبیعت شعر می‌سراید، پرده از راز طبیعت برمی‌دارد. (۱۳۵۷: ۳۴)

۱۱. **تأثیر ادبیات جهانی:** تحلیل تأثیر ادبیات جهانی بر اشعار بهار و ارتباط این شاعر با آثار ادبی دیگر. به عنوان مثال، به نظر سپانلو، اشعار بهار به علت آشنایی وی با سبک ادبیات غربی دارای آهنگ و محتوای متفاوتی است که سبب آگاهانه‌تر و کامل‌تر شدن سروده‌های بهار شده‌است. (شمس، ۱۳۹۴: ۷۲)

۱۲. **تأثیر محیط و فضا:** تحلیل نقش فضا در شعرهای بهار و تفسیر مفهوم محیطی شعرها. برای نمونه، به اعتقاد شفیعی کدکنی، بهار متناسب به آن فضا و موقعیتی که در آن قرار داشته، تجارب قدما را در خدمت مسائلی درآورده‌است که تا آن دوران شاعران متأخر از پرداختن به آن محروم بوده‌اند. (۱۳۶۶: ۵۶)

۱۳. **تأثیر شاعران دیگر بر بهار:** تحلیل روابط ادبی و تأثیر شاعران معاصر و متقدم بر اشعار بهار. برای نمونه، به اعتقاد صفا، بهار در سرودن اشعارش به پیروی از سبک شعرای پیشین دقت می‌کرد و با به خاطر سپردن اشعار فراوانی از شعرای سلف در قالب‌های مختلف شعری از آنها الگوبرداری کرده‌است. (۱۳۳۶: ۶۹)

۱۴. **تأثیر علوم طبیعی و محیط زیست:** تحلیل نقش طبیعت و محیط زیست در شعرهای بهار؛ به این معنا که زیبایی‌های طبیعت در اشعار بهار با توصیف‌های دقیق، شاعرانه و آمیخته با مفاهیم نمادین ظهور یافته‌اند. به عنوان مثال، به اعتقاد خطیبی، بهار در وصف مظاهر طبیعی چون کوه و دریا و درختان آن چنان که خود می‌اندیشیده، خلاقیت در شعر از جهت محتوایی و ظاهری ایجاد کرده‌است. (عظیمی، ۱۳۸۷: ۲۲۸)

مؤلفه‌های استخراج‌شده فرم‌محور به این نکته اشاره دارند که بهار در آرایش لفظی اشعار خود از تمام ظرفیت‌های موجود استفاده کرده است. اشعار بهار نمونه تمام‌عیار نمایش هنر سازه‌ها در کنار محتواست. او از آنجا که خود، منتقد هنری و ادبی بوده، به این نکته توجه وافر داشته و در هیچ نظریه‌ای، به شکل ظاهری اشعار وی انتقادی وارد نشده‌است. هرچند که گاهی ورود محتوای تجددگرایانه با آرایه‌ها همخوانی ندارد؛ اما چنین برمی‌آید که فن ادبی بهار بر این نکته استوار بوده که برای تأثیر بر مخاطب جدید، باید محتوا را با زیور کنایه و استعاره همراه کرد تا اثرگذارتر شود.

۲.۲.۲ حوزه‌های محتوانگر

۱. **تأثیر عوامل خارجی:** تحلیل سیاق‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی بر آثار بهار که با تأثیرپذیری روحی از وقایع روزگار خود، آنها را در محتوای اشعارش راه داده‌است. به عنوان مثال، به اعتقاد امین‌پور، بهار پس از ورود به صف مشروطه‌خواهان، غالب اشعارش از حیث ظاهر و محتوا تغییر کرد و محتاطانه آن‌ها را به سمتی جدید رهنمون شد. (۱۳۸۳: ۳۱۷)

۲. **تحلیل نقد اجتماعی:** بررسی تأثیر اشعار بهار بر جامعه و مخاطبان؛ مانند تأثیر فرهنگی و اجتماعی اشعار او و بررسی نقش بهار در شکل‌گیری اندیشه‌ها و تغییرات اجتماعی، اشارات وی به مسائل زندگی روزمره، تفاوت‌های طبقاتی، مسائل اجتماعی و اقتصادی. به عنوان مثال، به اعتقاد روزبه، زبان شعر بهار برای بیان احوال درونی جامعه، بیان تشنّت‌های اجتماعی و مشکلات جدید رو به تغییر رفته‌است تا بتواند اندیشه‌های جدید اجتماعی را در ذهن ناخودآگاه مردم پدید آورد. (۱۳۷۹: ۴۴) یا به اعتقاد ناتل خانلری، بهار به اقتضای شرایط اجتماعی خویش قالب قصیده را طرحی نو بخشید و با حفظ ظاهر آن، محتوای جدیدی در آن ریخت. (۱۳۷۰: ۳۹۹/۳) به اعتقاد فرشیدورد، رسالت مهم اجتماعی اشعار بهار بیان دردها و رنج‌های جامعه از قبیل مسائلی چون اختلافات طبقاتی، مسائل مربوط به زنان و مشکلات آن‌ها در جامعه و ... است تا بتواند راه‌حلی بیابد. (۱۳۷۳: ۲۷۸) زرین‌کوب نیز نخستین قدم تجدد از دیدگاه بهار را تربیت زنان و رفع حجاب می‌داند. (۱۳۳۶: ۸۴۴) بُعد محتوای اجتماعی شعر بهار در نهایت، سبب ایجاد برخی تغییرات اجتماعی - فرهنگی در جامعه شده‌است. به اعتقاد حاکمی، معنای مستقل آزادی برای نخستین بار در اشعار بهار دیده می‌شود و همین موضوع در فرهنگ و اعتقادات مردم تأثیر بسزایی گذاشته‌است. همچنین تنوع دیوان او سبب تحول اجتماعی شده‌است. (۱۳۸۳: ۴۴)

۳. **تحلیل فلسفی:** تحلیل بحث‌های فلسفی اشعار بهار و نظریه‌ها و ایده‌های فلسفی در متن اشعار او. برای نمونه، به زعم دستغیب، مباحث فلسفی مثل نفس انسان و تنازع و بقا و ... در بطن اشعار بهار فراوان است که این خود می‌تواند در شیوه تفکر مردم عصر شاعر تأثیرگذار باشد. (۱۳۴۰: ۲۳)

۴. **تحلیل تاریخی:** تحلیل تأثیر عوامل تاریخی و وقوع رخداد‌های تاریخی، انقلاب‌ها، جنگ‌ها و ... بر اشعار بهار. به عنوان مثال، به اعتقاد اسلامی‌ندوشن، شعر بهار انعکاس یک دوره از تاریخ معاصر ایران است و به دنبال بیان شکوه ادبی و تاریخی این کشور رفته‌است. (۱۳۸۴: ۳۲۵)

۵. **تحلیل سیاسی:** بررسی ابعاد سیاسی در اشعار بهار؛ مانند تأثیر سیاق‌های سیاسی و انقلابی بر محتوا و ایده‌های متون و مطرح شدن اشعار بهار به عنوان آثاری با پیام‌های سیاسی. برای نمونه، به تصریح همایی، با توجه به حضور بهار در امور سیاسی عصر و جریان مشروطه‌خواهی، مضامین اشعار او نیز از این همین مسائل تأثیر پذیرفته‌است. (گل‌اندام، ۱۳۳۰: ۹۷)

۶. **تحلیل فرهنگی:** بررسی تأثیر فرهنگی در اشعار و گزینش زبانی و مضامین شعری بهار بر مبنای شناخت فرهنگ و جامعه شاعر و سعی در درک بهتری از نحوه تأثیرگذاری منظومه ادبی بهار بر فرهنگ معاصر. به عنوان مثال، به اعتقاد زرقانی، شرایط فرهنگی و تاریخ قومی در اشعار بهار تأثیر گذاشته و طیف فراوانی از خوانندگان را به خود اختصاص داده‌است. (۱۳۹۴: ۹۶)

۷. **تحلیل روان‌شناختی:** تحلیل تأثیر تجارب شخصی بهار، احساسات و وضعیت‌های روانی او در خلق اشعار و ابعاد عاطفی و روانی در شعرها. برای نمونه، به اعتقاد رضا، در اشعار بهار بازتاب روحیات شاعر آن‌چنان که باید، دیده‌نمی‌شود؛ (۱۳۹۵: ۷۹) به این دلیل که بهار، معتقد است در آن زمانه باید دلیرانه پا در میدان سخن گذاشت و بازتاب حالات روحی منفی شاعر می‌تواند بُعد روانی و عظمت روحی او را در برابر ظالمان درهم شکند و پاسخ‌گوی نیازهای مردم نخواهد بود. به اعتقاد زرین‌کوب، بهار بر خلاف شاعران دیگر، زندگی شخصی خود، زن و فرزند و محیط کاری‌اش را با عنوان تجربیات شخصی در اختیار مخاطبش قرار داده، خواه مثبت و خواه منفی، در پی عبرت و نصیحت به مخاطب خود است. (۱۳۸۹: ۳۷۸)

۸. **تحلیل مذهبی و دینی:** تحلیل تأثیر پارادایم‌های دینی بر اشعار و نگرش شاعر به اعتقادات دینی‌اش. برای نمونه، به اعتقاد پارسی‌نژاد، با توجه به پیشینه مذهبی بهار و شاعری آستان قدس، بیزاری وی از تغزل کاملاً طبیعی است. (۱۳۸۹: ۲۵)

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۰۹

۹. **موضوعات جهانی:** تحلیل تأثیر شاعر در نقدها و آگاهی‌بخشی در مورد مسائل جهانی چون جنگ، صلح، محیط زیست، حقوق بشر و ... به عنوان مثال، به گمان عابدی، محتوای اشعار بهار آمیخته با اعتقادات قرن بیستمی همچون صلح، برقراری آرامش، حفظ آزادی برای بشریت و بویژه مردم ایران است که بهار را به مثابه نظریه‌پرداز حقوق بشر در حوزه شاعری معرفی می‌کند. (۱۳۹۰: ۴۱۸)

۱۰. **تأثیر بهار بر شاعران دیگر:** تحلیل تأثیر شعر بهار بر نسل‌های جوان شاعر؛ مانند نقش بهار در توسعه ادبیات معاصر ایران. به سخن موسوی‌گرمارودی، شعر بهار منحصر به یک دوره خاص مثل مشروطه نیست؛ بلکه تأثیر شعر بهار در نسل‌های بعدی و حوزه‌های مختلف شعر ادبیات معاصر نیز نمایان شده‌است. (۱۳۵۱: ۵۳)

۱۱. **تقدم محتوا بر لفظ:** تفسیر درون‌مایه‌ای اشعار بهار به عنوان پدیده‌ای مهمی در ادبیات معاصر؛ مانند تفسیر معانی اشعار بهار با توجه به فرهنگ، اندیشه‌ها و ارزش‌های جامعه معاصر، بررسی معناهای پوشیده و اندیشه‌های شاعر در شعرهایش و تحلیل تأثیر آن‌ها بر فرهنگ و جامعه. به عنوان مثال، به اعتقاد امین‌پور، بهار در عرصه معنای حقیقی شعر نیز تجدد به معنای اصلاح بنیان‌های گذشته را پذیرفته‌است. همچنین همواره بهار محتوا را بر لفظ مقدم می‌دانسته و معتقد بوده که معنا باید در خدمت ارزش‌های والای جامعه باشد. (۱۳۸۳: ۴۰۸)

۱۲. **تحلیل نقدی:** تحلیل نقدهای مطرح‌شده به اشعار بهار؛ مانند ارزیابی منفی یا مثبت این نقدها، تأثیر آنها بر اذهان عمومی جهت ترفیع یا تنزک بهار در ردیف شاعران پارسی‌زبان و برجسته‌سازی تفاوت دیدگاه‌های مختلف. مثلاً به اعتقاد خطیبی، افرادی همچون فروزانفر و همایی، بهار را پرآوازه‌ترین شاعر بعد از جامی می‌دانند و گروهی به رد این نظر می‌پردازند؛ اما خطیبی با ارائه دلایل منطقی، نظر گروه اول را تأیید می‌کند و ارزش بهار را صرفاً در زمان معاصر و مربوط به یک دوره کوتاه نمی‌داند. (۱۳۸۴: ۱۹)

۱۳. **هویت فرهنگی و ملی:** تحلیل نقش شاعر به عنوان نمایانگر ویژگی‌ها و میراث‌بر فرهنگی و ملی. برای نمونه، بزرگ‌علوی، اشعار بهار را نمایان‌گر هویت و فرهنگ ملی دانسته؛ زیرا در آنها هم اصالت زبان فارسی حفظ شده و هم بیانگر زندگی کنونی ماست. (۱۳۳۰: ۱۰)

۱۴. تحلیل انتقادی نسبت به رویکردهای شاعر: تحلیل انتقادی موضوعات و دیدگاه‌هایی که در اشعار بهار بیان شده‌است. مثلاً به زعم براهنی، بهار معتقد بود که با زبان شعر می‌توان تحرک پولادین تفنگ را نشان داد؛ اما انتقاد وارد به این رویکرد آن است که زبان را کد از عهده چنین مسئولیتی برنخواهد آمد. (۱۳۸۰: ۱/ ۲۰۲ و ۲۰۳)

۱۵. تحلیل مضامین اشعار: بررسی مضامین و موضوعات گوناگون مطرح‌شده در شعرها و تفسیر و تفکیک پیام‌های پوشیده در آن‌ها. به عنوان مثال، به اعتقاد زرشناس، شعر بهار مضامینی چون ناسیونالیسم باستان‌گرا و ستایش مفهوم لیبرال آزادی دارد. (۱۳۹۸: ۲۳۳) و منتقدان دیگر، مضامینی چون انتقاد به مسائل اجتماعی، آزادی و وطن در معنای حقیقی را برای شعر بهار در نظر گرفته‌اند.

۱۶. تأثیرپذیری از شخصیت‌های معاصر: اشاره به نقش شخصیت‌های عمومی و معروف از قبیل شاعران، حاکمان و دانشمندان در اشعار بهار به صورت مثبت یا منفی. برای نمونه، به گمان شکبیا، بهار در اشعاری چون «کبوتران من» و «دماوندیه»، تحت تأثیر شاعر پراوازه‌ای چون نیمایوشیج قرار گرفته و در سرودن آن‌ها به قطعه «ای شب» نظر داشته‌است (۱۳۷۰: ۲۸۹) که نمونه مثبت آن است. همچنین اشعار بهار در ذم پادشاهان ظالم وقت، نمونه منفی آن است.

۱۷. تأثیرگذاری بر جوانان و نسل جدید: تحلیل تأثیر جوانان در اشعار بهار و بالعکس. به عنوان مثال، به اعتقاد زرین‌کوب، از آنجا که مکتب بهار، مکتبی معتدل مابین تجدد و سنت بوده‌است، تعداد زیادی از جوانان، تحت تأثیر اشعار وی قرار گرفتند و چه به صورت فعالیت ادبی و چه به صورت فعالیت‌های آزادی‌خواهی پا در این جریان گذاشتند. (۱۳۸۹: ۲۷۱)

۱۸. ارتباط با مخاطبان: بررسی ارتباط و تأثیر شعرهای بهار بر مخاطبان؛ مانند معرفی بهار به عنوان شاعر مورد توجه نسل جوان معاصر و تأثیرگذاری اشعار وی بر این نسل و ارتباط با این گروه‌ها. به عنوان مثال، به گمان پروین گنابادی، دلیل یکه‌تازی بهار، تأثیر وی در تمدن جدید امروز و توانایی ارتباط با تحولات فکری است. (۱۳۳۴: ۳۵۳)

۱۹. تأثیر اندیشه‌ها و مکتب‌های ادبی: تحلیل تأثیر اندیشه‌ها و مکتب‌های ادبی بر اشعار بهار و تأثیر ادب کلاسیک فارسی بر اشعار او. برای نمونه، به اعتقاد ریپکا، در اشعار بهار تأثیر ادبیات جهانی و مکتب‌های ادبی غرب را می‌بینیم و در مواردی چون ترکیب قافیه‌ها و شکل ظاهر، این اثر نمایان می‌شود. (۱۳۸۲: ۶۵۲)

براساس یک تحلیل کلی، تعداد مؤلفه‌های محتوانگر از فرم‌نگر پیشی گرفته‌است و این به دلیل کثرت درون‌مایه‌های اشعار بهار از یک‌سو و تمایل منتقدان به ارائه دیدگاه درباره محتوای اشعار او از سوی دیگر می‌تواند باشد. بنابراین نمی‌توان شعر بهار را از جنبه فرم و ظاهر کم‌اهمیت‌تر دانست و یا یکی را بر دیگری برتری داد. آنچه در این بخش به دست می‌آید هماهنگی و همپایگی فرم و محتوا در اشعار بهار است. او در تمام سروده‌های خود، فرم و صورت را با محتوا مطابقت داده و پیشبرد سنت و تجدد در هر دو بُعد اشعارش به چشم می‌آید.

۳.۲ دسته‌بندی سه‌گانه رویکردهای منتقدان درباره شعر بهار

در نگاهی دیگر، رویکردهای دیدگاه‌های معاصران را در زمینه اشعار بهار، می‌توان به سه دسته منتقدان افراطی (انتقادگرا)، منتقدان اعتدالی و منتقدان مسامحه‌نگر (تمجیدگرا) دسته‌بندی کرد.

- منتقدان افراطی یا انتقادگرا برخی زمینه‌های مثبت و منفی را در اشعار بهار مورد بررسی قرار داده و از تحلیل‌هایی که شخص بهار ارائه داده‌است، به نقدهای تندی پرداخته‌اند.

- منتقدان اعتدالی، دیدگاه‌های معتدلی داشته و تلاش کرده‌اند تا بر اصول سبک بهار تأکید کنند و در عین حال، نقدهای سازنده‌ای را مطرح کنند.

- منتقدان مسامحه‌نگر یا تمجیدگرا از بهار و اشعارش در زمینه‌های مختلف تعریف کرده و این سبک شعری را تحسین و تمجید نموده‌اند.

جدول ۳. جدول تفکیکی رویکرد منتقدان به اشعار بهار

رویکرد افراطی (انتقادگرا)	رویکرد اعتدالی	رویکرد مسامحه‌نگر (تمجیدگرا)
اسفندیاری	سپانلو	خطیبی
امین‌پور	پورنامداریان	یوسفی
پارسی‌نژاد	شکیبا	عابدی
شاملو	زرقانی	دهخدا
شمس‌لنگرودی	فرشیدورد	محجوب
آرین‌پور	حاکمی	گنابادی
براهنی	ریپکا	گرمارودی
اخوان‌ثالث	زرشناس	رضا
	زرین‌کوب	سمیعی‌گیلانی
	شمیسا	علوی
	دستغیب	ناتل‌خانلری
		روزبه
		صفا
		شفیعی‌کدکنی
		اسلامی‌ندوشن
		همایی

۱.۳.۲ دسته اول: رویکرد افراطی (انتقادگرا)

چنانچه در پیش گفته شد، در این رویکرد بیشترین تقابل میان دیدگاه منتقدان از جنبه‌های گوناگون محتوایی، صوری و سبک شعری دیده می‌شود. در این دیدگاه درجه انتقادهای نسبی است. گروهی افراطی مطلق هستند که بهار را به نوعی به عنوان شاعر قبول ندارند و او را در بالای ۹۰ درصد اصول شعری رد می‌کنند؛ مثل براهنی، آرین‌پور، اسفندیاری، پارسی‌نژاد. گروهی نیز بهار را به طور نسبی نقد می‌کنند؛ به این معنا که در بعضی موارد، او را قبول دارند؛ ولی این مقبولیت هم با کم و کاستی‌هایی رو به رو است و در بالای ۷۰ درصد موارد نیز او را به طور مطلق نفی می‌کنند؛ مانند اخوان‌ثالث و امین‌پور. برخی از انتقادگرایان، بهار را با عنوان مقلد صرف رد می‌کنند که این خود، یادآور این پرسش می‌تواند باشد که حتی اگر بهار را سنت‌گرا و پیرو سبک خراسانی بدانیم، آیا واقعاً این ویژگی، حسن است یا

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۱۳

عیب؟ تقلید از سبکی کهن و آن را در روزگار نو به اوج رساندن، هنر نیست؟ چگونه است که برای نمونه، لقب «خاتم‌الشعرا» را برای جامی، نقطه عطف و صفتی مثبت تلقی می‌کنیم؛ اما به خاتم سبک خراسانی در دوره معاصر ارجی نمی‌نهیم؟ پروین گنابادی، همایی و ناتل خانلری به این نکته در سخنان خود اشاره کرده، ضمن اذعان به جایگاه والای بهار در شعر فارسی، او را آخرین ادیب ایران به شمار آورده‌اند.

- **اسفندیاری (نیما):** انتقادات تندی به زمینه‌های ادبی و جامعه‌شناسی در شعر بهار داشته و شعر او را یک اثر بسیار قدیمی می‌دانند که محصول سلیقه‌های طبقات حاکمه بوده‌است. (۱۳۶۸: ۴۱۸)

- **آرین‌پور:** بهار را پیرو سبک قدیم می‌دانند که در آثارش هیچ‌گونه تجدیدی وجود ندارد و حتی جایگاه او را در ساختن مضامین نوین از ایرج میرزا هم کمتر می‌دانند. (۱۳۷۴: ۱۹۶)

- **اخوان ثالث:** در عین تمجید از تصنیف‌های بهار، ماهیت بیشتر تحلیل‌هایش، انتقادی و افراطی بوده‌است. او انتقادات تندی به زبان، محتوا، سبک اشعار، قالب‌های شعری بهار داشته و شعرهای او را عامیانه می‌دانند. (۱۳۶۹: ۴۲)

- **شاملو:** اشعار بهار را با اشعار نیمایوشیج مقایسه کرده‌است. او به محافظه‌کاری بهار در سرون اشعار، تقلید او از استادان سلف و ... نقدهایی داشته‌است. (۱۳۵۷: ۷۹)

- **امین‌پور:** تحلیل‌هایی منتقدانه به اشعار سیاسی-اجتماعی بهار دارد و او را در سیاست میانه‌رو می‌دانند. از نظر او تجدد بهار در حد همان معانی جدید در قالب و قواعد قدیم است. گاهی در انتقادهای خود شعر بهار را به نثر نزدیک می‌دانند. (۱۳۸۳: ۴۱۱)

- **براهنی:** بهار را بزرگ‌ترین لفاظ مشروطیت می‌دانست و به زبان اشعار و بافت کلمات او که قدیمی بوده و ناتوانی در درک زبان معاصر و پیروی بهار از استادان سلف خراسانی، انتقاد داشته‌است. (۱۳۸۰: ۱/ ۲۰۱)

- **پارسی‌نژاد:** به اشعار بهار به عنوان آثاری با ساختارها و مضامین سنتی انتقاد کرده و معتقد است که بهار در ادبیات معاصر نماد تجددگرایی نیست و تعریف بهار را از شعر خوب نقد می‌کند. (۱۳۸۹: ۲۳-۲۰)

- شمس‌لنگرودی: انتقادهای بسیاری به شیوه شاعری بهار، عدم گرایش او به نوآوری و تجدد و شناخت ناکافی از ساخت روزگار و علل تغییرات اجتماعی و ... داشته‌است. (۱۳۷۰: ۱/ ۲۶۵)

حاصل تحلیل دیدگاه انتقادگرایان چنین است که بهار از سبک قدیمی و سنتی پیروی کرده؛ تجددطلب نبوده و از استادان سلف (بویژه خراسانیان) تقلید کرده است. نتیجه بسیار مهمی که از این گزاره به دست می‌آید این است که سخن و برداشت تمام منتقدان به تأسی از یکدیگر، یکسان بوده و در یک جمله، قابل جمع است و آن، قدیمی بودن سبک سخن‌سرایی بهار است. حال آیا واقعاً این سخن درست است؟ آیا در اشعار بهار نشانه‌هایی از نوآوری و تجددطلبی دیده نمی‌شود؟ خیر! این گونه نیست. بهار شاعری تجددطلب بود و اگر می‌بینم که سخنش را در قالب قصیده عرضه کرده، نباید او را مخالف تحولات ادبی به شمار آوریم. بعلاوه باید توجه داشت که این منتقدان در مخالفت و دیدگاه انتقادی خود، روزگار و موقعیت اجتماعی-سیاسی بهار را در نظر نگرفته‌اند. روزگار نیما و اخوان و شاملو و شرایط و رویکرد آنها به شعر نو و سپید، بسیار متفاوت با شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی عصر بهار بوده است. بهار در روزگار و موقعیتی می‌زیست که چاره‌ای جز پیروی از سبک کهن نداشت؛ اما ذهنیت او یکسره از تجدد و نوظلمتی خالی نبود و بدین لحاظ به تعبیر زرشناس، می‌توان او را «متجددمآب میانه‌رو» نامید و یا به تعبیر اسلامی‌ندوشن: «سنت‌گرای نواندیش».

۲.۳.۲ دسته دوم: رویکرد اعتدال‌گرا

این گروه نیز چنان که گفته شد، درباره شعر بهار انتقادات مثبت و سازنده ارائه کرده‌اند و در پی رد و نفی شعر و شاعری او نیستند. این گروه به اعتقاد نگارندگان تأثیرگذارترین منتقدان در مسیر رسیدن به حقیقت شعر بهار هستند؛ چرا که شاعر در هر موضع و شرایطی که بوده، شعر را تولید کرده‌است و اکنون نمی‌توان یکسره او را مورد آماج نقد منفی قرار داد. اینکه صرفاً بخواهیم براساس نظر شخصی به بررسی اشعار یک شاعر پردازیم، مسیر با گمراهی همراه می‌شود. از این رو، دیدگاه‌های این دسته با تأمل و انصاف بیشتری همراه بوده‌است. در این رویکرد نیز منتقدان به دو دسته اعتدال‌گرای مطلق و اعتدال‌گرای نسبی تقسیم می‌شوند. منتقدی چون زرشناس -که بهار را در حوزه سیاست نقد شدید می‌کند؛ اما درباره شعر بهار دیدگاه‌های سازنده‌ای دارد- در گروه منتقدان اعتدال‌نگر نسبی قرار

می‌گیرد. افرادی نیز همچون سپانلو، شکبیا، پورنامداریان و... که صرفاً به مسائلی در حیطه شعر بهار پرداخته‌اند و سروده‌هایش را با نقد سازنده و مثبت همراه با ارائه راهکارهایی در جهت بهتر شدن آن همراه کرده‌اند، در گروه منتقدان اعتدال‌نگر مطلق قرار می‌گیرند. در گروه اعتدال‌گرا نیز، محققانی چون زرین‌کوب، فرشیدورد و حاکمی به ذهن و زبان کهن و سنتی بهار اشاره کرده‌اند؛ اما همه حرف به قول زرین‌کوب بر سر این است که وی در «زمره پیشروان تجدد ادبی» قرار نمی‌گیرد و پیشرو و سردمدار بودن با گرایش و تمایل به تجدد و نوآوری، متفاوت است. از این دیدگاه، رویکرد اعتدال‌گرایانه زرقانی بسیار به حقیقت نزدیک است که بهار را شاعری میانه‌رو دانسته که ضمن پیروی از سبک خراسانی، با نو کردن در حد اعتدال اشعارش، آغازگر ورود محتاطانه شعر به قلمروی جدید است.

- **زرین‌کوب:** بهار را احیاکننده بزرگ سنت‌های شاعران کهن دانسته؛ ولی در زمره پیشروان تجدد ادبی نمی‌داند. زرین‌کوب با وجود اینکه در تحلیل‌های خود گاه به ابعاد منفی اشعار بهار اشاره کرده، ولی اشعار او را دارای ارزش ادبی می‌داند. (۱۳۸۳: ۲۴۹)

- **فرشیدورد:** بهار را از قصیده‌سرایان بزرگ میهن می‌داند و در عین تمجید از مضامین انسانی و اجتماعی اشعار بهار، عیب کار او را به کار گرفتن زبان کهنه سبک خراسانی دانسته که مناسب شعر امروز نیست. (۱۳۷۳: ۲۸۳ و ۲۸۴)

- **سپانلو:** بهار را به عنوان شاعری با تأثیر مثبت در ادبیات معاصر می‌شناسد؛ اما به تعادل میان سنت و تجدد تأکید دارد و تحلیل‌های متوسطی در مورد زبان شعر بهار و تأثیرگذاری آن بر نسل جوان ارائه کرده است. (۱۳۹۲: ۱۵ و ۱۶)

- **حاکمی:** او در عین حال که دیوان بهار را متنوع‌ترین دیوان شعر فارسی در عصر مشروطیت می‌داند و وی را ستایشگر آزادی معرفی می‌کند، او را دارای ذهنیت سنتی کهن‌مایه می‌داند که علی‌رغم گرایش‌های نوجویانه خود، نتوانسته است از بند عادات ذهنی کهن رها شود. (۱۳۸۳: ۴۶)

- **شکبیا:** بهار را در زمینه تجددگرایی میانه‌رو می‌داند که با حفظ اصول و سنن قدیم، به تجدد و نوآوری گرایش داشته است. (۱۳۷۰: ۳۹۶)

- **دستغیب:** در مورد زبان اشعار، مباحث فلسفی و عرفانی و همچنین در مورد مثنویات، رباعیات و سایر اشعار بهار تحلیل‌هایی ارائه کرده و به جنبه‌های مثبت و منفی آن‌ها اشاره کرده‌است. (۱۳۴۰: ۲۹)
- **پورنامداریان:** تحلیل‌های متعادلی در مورد مضامین مدحی، اخلاقی، اجتماعی و مسائل روز در شعر بهار و همچنین سبک اشعار بهار و گرایش محدود او به تجدّد در شعر ارائه کرده‌است. (میرانصاری، ۱۳۸۵: ۸۹)
- **شمیسا:** در مورد سبک و محتوای اشعار بهار و استفاده او از الفاظ عامیانه در اشعارش تحلیل‌هایی دارد و در مورد مثنویات، قطعات، قصاید و ... به نقدهای متوسط مثبت و منفی انجام پرداخته‌است. (۱۳۷۶: ۶۶)
- **زرشناس:** تحلیل‌هایی در مورد جایگاه بهار در شعر فارسی و سبک اشعار وی ارائه داده‌است و او را «متجدّد مآب میانه‌رو» می‌داند. (۱۳۹۸: ۲۳۸ و ۲۳۹)
- **زرقانی:** بهار را شاعری میانه‌رو دانسته که ضمن پیروی از سبک خراسانی، محتوای اشعارش را کاملاً نو کرده و آغازگر ورود محتاطانه شعر به قلمروی جدید است. (۱۳۹۴: ۱۰۹)
- **ریپکا:** بهار را شاعر میهنی و وطنی - که مخاطب آن توده‌های گسترده مردم‌اند - معرفی می‌کند که به ندرت تحت تأثیر شعر اروپایی قرار گرفته‌است. (۱۳۸۲: ۶۶۰)

۳.۳.۲ دسته سوم: مسامحه نگر (تمجیدگرا)

این گروه نیز با توجه به شدّت و ضعف تعریف از شعر بهار به دو گروه تقسیم می‌شوند. دسته اول افرادی چون شفیعی کدکنی، یوسفی، عابدی، خطیبی و ناتل خانلری با توجه به حوزه‌های فعالیتشان با دلیل و منطق به تمجید می‌پردازند و دنباله‌رو نظر منتقدان دیگر نیستند و این خود خدمت بزرگی در شناسایی هرچه بهتر شعر بهار است. گروهی نیز به تعریف مطلق از شعر بهار پرداخته‌اند و نظر خود را معطوف به نظر سایر منتقدان کرده‌اند. به اعتقاد نگارندگان، این گروه، تمجیدگرای مطلق هستند و دیدگاه‌هایشان، مهر تأییدی بر نظر سایر منتقدان مثبت‌نگر است؛ هرچند که برخی از اعتدال‌گرایان و تمجیدگرایان در داوری‌های خود با دخالت دادن عاطفه و احساس در نقد، به نوعی درباره بهار و شخصیت او دچار بزرگ‌نمایی و اغراق شده‌اند. برای نمونه اینکه اسلامی‌ندوشن، بهار را مهمترین

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۱۷

شاعر بعد از حافظ دانسته؛ دهخدا در ایران امروز و در قرن‌ها پیش، نظیری برای بهار نیافته و یا پروین گنابادی، بهار را جانشین‌ناپذیر قلمداد کرده، برداشت‌هایی است که روش تحقیق درست و نقد ادبی و علمی، آن را برنمی‌تابد و به چنین داوری‌هایی برچسب شور و احساس و هیجان می‌زند.

- **دهخدا:** از بهار به عنوان نماینده زیبایی و عشق در شعر تمجید کرده و او را شاعری بزرگ و عالی‌قدر می‌داند که نه تنها در ایران امروز، بلکه در قرن‌ها پیش هم نظیر او وجود نداشته‌است. (۱۳۳۰: ۱۴۰ و ۱۴۱)

- **پروین گنابادی:** بهار را بزرگ‌ترین استاد شعر فارسی به سبک قدیم خصوصاً شیوه خراسانی می‌داند که پس از مرگ او در این شیوه شاعری، کسی جانشین وی نیست. همچنین از بهار به دلیل قریحه سرشار و روش ابتکارآمیزش در قالب‌ریزی اندیشه‌های امروزی در سبک‌های گذشته، تمجید کرده‌است. (۱۳۳۴: ۳۶۳)

- **همایی:** بهار را به دلیل استفاده از زبان و تصویرسازی پویا در شعر و توانایی ایجاد ارتباط عمیق با خواننده تمجید و او را استاد مسلم نظم و نثر فارسی معرفی کرده و از وی به دلیل توانایی در سرودن انواع شعر به سبک کلاسیک و جدید، تعریف کرده‌است. (گل‌اندام: ۱۳۳۰: ۱۱۳)

- **ناتل خانلری:** به جایگاه والای بهار در شعر فارسی اشاره کرده و او را آخرین ادیب ایران می‌داند. وی از بهار به دلیل ذکاوت بی‌اندازه‌اش در تشخیص سرنوشت قصیده، کاربرد واژگان و ضرب‌المثل‌های عامیانه و ... تمجید کرده و چشم‌اندازهای شعری او را قابل انتقال به نسل‌های بعد می‌داند. (۱۳۷۰: ۳/ ۴۰۲ و ۴۰۳)

- **یوسفی:** بهار را به عنوان شاعری تأثیرگذار و مبدع معرفی و تمجید کرده‌است. همچنین او را مروج سبک‌شناسی دانسته و تسلط و توانایی‌اش را در مضمون‌آفرینی، انتخاب وزن و قافیه مناسب، به کار بردن واژه‌ها و ترکیب‌های مناسب، موسیقی کلام، تناسب‌های لفظی و معنوی و ... تمجید کرده‌است. (۱۴۰۰: ۴۶۳)

- **محبوب:** از بهار به عنوان نماینده زیبایی و انسانیت در شعر تمجید کرده و او را از پیشگامان تجدد و نهضت ادبی و تحقیق جدید در ایران می‌داند. همچنین توانایی وی را در سرودن انواع شعر به خصوص قصیده ستوده‌است. (۱۳۷۸: ۲۱۰ - ۲۰۸)

- **بزرگ‌علوی:** از جایگاه بهار در ادب فارسی تمجید کرده و او را از مفاخر عالم شعر و ادب دانسته و به عنوان مبدع لفظی و معنوی معرفی کرده است. (۱۳۳۰: ۲۰-۱۶)
- **صفا:** به جایگاه والای بهار در تاریخ ادبیات ایران اشاره کرده و از او به عنوان نماینده شور و احساس در شعر و یکی از ارکان تکامل و تحول صوری و معنوی نظم و نثر در دوران معاصر تمجید کرده است. (۱۳۳۶: ۷۵)
- **خطیبی:** از بهار به عنوان نماینده نسلی جوان و مؤثر در امور اجتماعی یاد کرده است. او به نقش بهار در ایجاد تغییر و تجدد در شعر ایران توجه داشته و از وی به عنوان شاعری خلاق و توانمند در ایجاد شعرهایی با مضامین اجتماعی-فلسفی تمجید کرده است. همچنین وی را به دلیل داشتن طبعی فراخ‌نگر و نوگرا در مضمون‌آفرینی، واژه‌گزینی و گزینش اوزان و قوالب شعری ستوده است. (۱۳۸۴: ۳۲-۱۸)
- **رضا:** به تأثیر اشعار بهار بر نسل‌های بعد اشاره کرده و توانایی او را در سرودن اشعار به خصوص سبک خراسانی ستوده است. (۱۳۹۵: ۴۹)
- **اسلامی‌ندوشن:** بهار را مهم‌ترین شاعر بعد از حافظ دانسته و از او به عنوان سنت‌گرایی نواندیش و ایجادگر سبک تازه کنونی در شعر، تمجید کرده است. (۱۳۸۴: ۳۳۴)
- **سمیعی‌گیلانی:** از جایگاه بهار در شعر فارسی تمجید کرده و او را استاد سخن و صاحب سبک می‌داند که دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی دارد. (۱۳۸۳: ۴۳۲)
- **شفیعی کدکنی:** به شعر بهار و جایگاه والای او در ادب معاصر اشاره می‌کند. از او به دلیل اینکه با وجود انتساب به مکتب شعری قدیم، توانسته شعر خود را در قلمرو گسترده‌ای از مسائل سیاسی و اجتماعی و فرهنگی عصر جدید بسط دهد، تمجید و از توانایی او در سرودن انواع شعر در قالب طنز اجتماعی، وصف طبیعت، سیاست، اخلاق، وطنیات، اخوانیات و... تعریف کرده است. (۱۳۹۰: ۲۶۸-۲۶۰) به اعتقاد او، «بهار، آخرین قصیده‌سرای واقعی زبان فارسی است» که از مبانی جمال‌شناسی قصیده و هنجار طبیعی آن کاملاً آگاه بوده و همتایی برای او در عصر حاضر متصور نیست. (۱۳۹۷: ۳۵ و ۳۶)

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۱۹

- **موسوی گرمارودی:** وی نیز جنبه‌های هنری اشعار بهار را ستوده و او را قصیده‌پرداز بزرگی می‌داند که به تجدد گرایش داشته و مضامین اجتماعی - سیاسی اشعار او را تمجید کرده‌است. (۱۳۵۱: ۵۵ و ۵۶)

- **روزبه:** بهار را از مؤثرترین شخصیت‌های فرهنگی _ ادبی سه دهه اخیر دانسته‌است. از تسلط او به سرودن انواع قالب‌های سنتی شعر فارسی تعریف کرده و استفاده او را از مضامین تازه سیاسی - اجتماعی در اشعارش ستوده‌است. (۱۳۷۹: ۴۷)

- **عابدی:** از بهار به عنوان نماینده زیبایی و تجدد در ادب معاصر تمجید کرده‌است. بهار را در مقایسه با دیگران، شاعری می‌داند که اشعار او دارای جنبه‌های اخلاقی و تعلیمی نیز بوده‌است. (۱۳۸۵: ۴۶۲)

تعداد منتقدان اعتدال‌گرا نسبت به دو گروه دیگر، گواه این است که همچنان شعر بهار و مضامین شعری او زنده و مورد ستایش است؛ یا وزنه اعتدالیون و تمجیدگرایان بسیار بیش از منتقدان افراط‌گراست. برای نمونه در دو شاخه اعتدال و تمجید، چهره‌هایی مثل زرین‌کوب، پورنامداریان، شمیسا، اسلامی‌ندوشن، شفیعی‌کدکنی، دهخدا، همایی و یوسفی دیده می‌شوند؛ اما منتقدان به لحاظ کمیّت و کیفیت، چندان فربه نیستند. ضمن اینکه بیشتر منتقدان، خود شاعرند: نیما، اخوان، شاملو و امین‌پور و این شائبه به ذهن می‌رسد که ممکن است نوعی حس حسادت و خودبرتربینی یا دست کم، رقابت در هنر شعر و شاعری، نسبت به بهار، آنها را به این نقد و دیدگاهشان سوق داده باشد. اگر بهار صرفاً یک پژوهشگر و محقق ادبی بود، آیا باز هم گروه اول با چنین ایده‌ها و انتقادهایی شکل می‌گرفت؟! در میان اعتدالیون و تمجیدگرایان هم شاعر می‌بینیم؛ ولی در کل، وزنه تحقیق و پژوهش در دو گروه اخیر نسبت به گروه اول می‌چربد؛ لذا اقوال و استدلال‌هایشان قابل اعتمادتر است.

۳. نتیجه‌گیری

آنچه از پژوهش حاضر درباره شعر بهار برمی‌آید، بر مبنای تحلیل دیدگاه‌های منتخب منتقدان و مطابق با اصول کلی شعر بهار و شخص اوست. بر این اساس، شعر بهار از دیدگاه منتقدان ابتدا از جهت درونمایه مورد بررسی قرار گرفت که بیشترین فراوانی در حوزه اشعار غنایی او بود. به این دلیل که بهار شاعر وصف، موعظه، اجتماع و سیاست

است و همین سبب شده تا بخش قابل توجهی از دیوان او اشعار غنایی باشد. در ادامه نیز بیشترین فراوانی‌ها به ترتیب مربوط به اشعار انتقادی، تعلیمی، روایی و حماسی است که با شیوه فکری شاعر و هدف او هم‌سوئی کامل دارد. این نکته، بیانگر ژرفای ادبیات بهار و پویایی در آفرینش اشعار اوست. وی با استفاده از زبان زیبا و شاعرانه، پیام‌های خود را به نسل بعد منتقل کرد و تأثیر شگرفی بر ادبیات و نگرش‌های ادبی ایران گذاشت.

در دسته‌بندی دیگر، اشعار بهار از دیدگاه فرم و محتوا مورد بررسی قرار گرفت که از این جهت نیز او را در زمان خود، شاعری همه جانبه‌نگر نشان می‌دهد و بنابر اصول مقتضی، ضمن پیشبرد محتوای التقاطی سنت و تجدد، به شیوه بیان اثرگذار نیز توجه داشته‌است که منتقدان به آنها اشاره کرده‌اند. همچنین محتوای اشعار او، بیانگر تسلط و آگاهی وی بر تمامی وقایع عصر بوده که به نوعی تحلیلی و دقیق آنها را ارائه کرده‌است. بهار با توانایی در ایجاد تصاویر شاعرانه، استفاده از نمادها و اشعاری سرشار از معانی، جایگاهی منحصر به فرد در ادب معاصر به خود اختصاص داده است. نقد و بررسی منتقدان نیز نشان می‌دهد که این جایگاه نه تنها به دلیل شاعری ملک‌الشعرا، بلکه به سبب توانایی او در شکل‌دهی به سبک معاصر شعر نیز ایجاد شده است.

در نگاهی دیگر، منتقدان اشعار بهار به سه دسته انتقادگرا، اعتدال‌گرا و تمجیدگرا دسته‌بندی و تحلیل شدند. از این چشم‌انداز چنین برآمد که شاعر معاصر به دلیل کثرت ریشه‌های فکری و بیان شاعرانه خاص خود، در آماج نقدهای مثبت و منفی قرار گرفته؛ اما آنچه حائز اهمیت است، ارزش تمام این نقدها در ارتباط با یکدیگر است؛ یعنی به گونه‌ای هر کدام مکمل یکدیگرند و ارزش و جایگاه بهار را به عنوان شاعری طراز اول به دست می‌دهند. از این تحلیل‌ها چنین برمی‌آید که او با توانایی‌های خود در ترکیب کلمات و تصاویر شعری، توانسته است احساسات عمیق و مفاهیم پیچیده را در بطن اشعار خود بیان کند. شعرهای بهار به واسطه سبک نوآورانه، رگه‌های نوعی عرفان و دغدغه‌مندی اجتماعی و توانایی در ایجاد ارتباط عاطفی با مخاطبان، به جایگاهی ممتاز و درخور شأن در ادب معاصر فارسی دست یافته‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. این پارادایم ابزاری تحلیلی برای داده‌هاست. (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۱۴۵)

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۲۱

۲. لازم به ذکر است که کدهای استخراج‌شده در این دو جدول طبق مطالعه دقیق همه آثار این متقدان صورت گرفته است. با توجه به اینکه جدول اصلی تنظیم‌شده در حوصله این مقاله نمی‌گنجد، نویسندگان به تخلص آن پرداخته‌اند. بدین صورت که پس از استخراج کدهای باز، به استخراج کدهای محوری و کلی‌تر پرداخته، با بررسی میزان فراوانی کدهای انتخابی و مقوله‌های برگزیده، کدهای انتخابی که زمینه‌های اصلی شعر بهار را بیان می‌دارد، استخراج کرده‌اند. جهت آشنایی بیشتر با این شیوه تحلیل ر.ک (لی، ۲۰۰۱: ۴۹؛ استراوس و کوربین، ۱۹۹۸)

۳. لازم به ذکر است که کدهای استخراج‌شده در این دو جدول طبق مطالعه دقیق همه آثار این متقدان صورت گرفته است. با توجه به اینکه جدول اصلی تنظیم‌شده در حوصله این مقاله نمی‌گنجد، نویسندگان به تخلص آن پرداخته‌اند. بدین صورت که پس از استخراج کدهای باز، به استخراج کدهای محوری و کلی‌تر پرداخته، با بررسی میزان فراوانی کدهای انتخابی و مقوله‌های برگزیده، کدهای انتخابی که زمینه‌های اصلی شعر بهار را بیان می‌دارد، استخراج کرده‌اند. جهت آشنایی بیشتر با این شیوه تحلیل ر.ک (لی، ۲۰۰۱: ۴۹؛ استراوس و کوربین، ۱۹۹۸)

۴. در فراوانی تراکمی $cf =$ که از جمع کردن فراوانی‌ها از پایین‌ترین تا بالاترین طبقه به دست می‌آید، چنین نتیجه‌ای حاصل می‌شود که فراوانی کدام داده‌ها در زیر مجموعه طبقه‌ای دیگر قرار می‌گیرد و سبب ایجاد تغییر داده‌ای چشم‌گیر در کل داده‌ها شده‌است. این نکته باید مدنظر باشد که جمع کل فراوانی‌ها باید در اولین ردیف این ستون تکرار شده‌باشد.

کتاب‌نامه

- آرین‌پور، یحیی (۱۳۷۴). *از صبا تا نیما*. تهران: زوار.
- آرین‌پور، یحیی (۱۳۸۷). *از نیما تا روزگار ما*. تهران: زوار.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۶۹). *بدعت‌ها و بدایع نیمایوشیج*. تهران: توکا.
- اسلامی‌ندوشن، محمدعلی (۱۳۸۴). *از رودکی تا بهار*. تهران: نغمه زندگی.
- امین‌پور، قیصر (۱۳۸۳). *سنت و نوآوری در شعر معاصر*. تهران: علمی و فرهنگی.
- بختیاری، احمد (۱۳۹۶). «بررسی ویژگی‌های سبکی ادبی و محتوایی در اشعار ملک‌الشعراى بهار». *همایش ملی ملک‌الشعراى بهار*. به همت سید علی کرامتی‌مقدم. انتشارت فرهنگیان شهید کامیاب.
- براهنی، رضا (۱۳۸۰). *طلا در مس ج ۱*. چاپ دوم. تهران: زریاب.
- بهار، محمدتقی (۱۳۵۰). *بهار و ادب فارسی*. به کوشش گلبن. تهران: علمی و فرهنگی.
- پارسی‌نژاد، ایرج (۱۳۸۹). *بهار و نقد ادبی*. تهران: سخن.
- پروین‌گنابادی، محمد (۱۳۳۴). «پنجمین سال درگذشت بهار». *سخن*. ۴، ۳۶۰-۳۴۹.

۱۲۲ ادبیات پارسی معاصر، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

حاکمی، اسماعیل (۱۳۸۳). «مروری بر سبک شاعری بهار». ضمیمه مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. ۲. (۲)، ۴۱-۳۳.

خطیبی، حسین (۱۳۸۴). هنر شاعری و سبک اشعار بهار. ماهنامه حافظ. (۱۴)، ۲۴-۱۹.

دستغیب، عبدالعلی (۱۳۴۰). سایه روشن شعر نو پارسی. تهران: فرهنگ.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۰). شعر بهار. تهران مصور. ۳. (۴۰۲)، ۱۸-۵.

رضا، فضل الله (۱۳۹۵). نگاهی به شعر سنتی معاصر. تهران: اطلاعات.

روزبه، محمدرضا (۱۳۷۹). شرح، تحلیل و تفسیر شعر نو فارسی. تهران: حروفیه.

ریپکا، یان (۱۳۸۲). تاریخ ادبیات ایران. ترجمه ابوالقاسم سرّی. چاپ دوم. تهران: آدینه بوک.

زرنشاس، شهریار (۱۳۹۸). تاریخچه ادبیات معاصر ایران ج ۲. تهران: دیدمان.

زرقانی، سید مهدی (۱۳۸۳). «بهار و تعامل معتدل با سنت و تجدّد». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی. ۳۷. (۳) (۱۴۶)، ۱۶-۳.

زرقانی، سید مهدی (۱۳۹۴). چشم‌انداز شعر معاصر ایران. تهران: ثالث.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۳۶). «شعر بهار». سخن. ۱. (۹)، ۸۴۶-۸۴۰.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۳). از گذشته ادبی ایران. تهران: سخن.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۹). با کاروان حله. تهران: علمی.

سپانلو، محمدعلی (۱۳۹۲). شهر شعر بهار. چاپ دوم. تهران: علم.

سمعی گیلانی، احمد (۱۳۸۳). «بهار». دایرةالمعارف بزرگ اسلامی ج ۱۳. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی. تهران: مرکز دایرةالمعارف.

شاملو، احمد (۱۳۵۷). از مہتابی به کوچه. تهران: توس.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰). با چراغ و آینه. تهران: سخن.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۶). صور خیال در شعر فارسی. چاپ سوم. تهران: آگه.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۷). تازیانه‌های سلوک. چاپ هجدهم. تهران: آگه.

شکیبا، پروین (۱۳۷۰). شعر فارسی از آغاز تا امروز. تهران: هیرمند.

شمس لنگرودی، محمدتقی (۱۳۷۰). تاریخ تحلیلی شعر نو. چاپ دهم. تهران: نشر مرکز.

شمس، محمدرضا (۱۳۹۴). اندیشه‌های تعلیم و تربیتی در دیوان ملک‌الشعرای بهار و ادیب‌الممالک فر/هانی (پایان‌نامه منتشر شده کارشناسی ارشد). دانشگاه قم.

شمیسا، سیروس (۱۳۷۶). سبک‌شناسی شعر. چاپ هشتم. تهران: میترا.

صفا، ذبیح‌الله (۱۳۳۶). تاریخ تحول نظم و نثر فارسی. چاپ دوم. تهران: فردوس.

عابدی، کامیار (۱۳۹۰). به یاد میهن: زندگی و شعر ملک‌الشعرای بهار. تهران: ثالث.

بررسی تحلیلی دیدگاه‌های محققان معاصر ... (مریم سلطانی و امیرحسین مدنی) ۱۲۳

- عظیمی، میلاد (۱۳۸۷). *من زبان وطن خویشم*. تهران: سخن.
- علوی، بزرگ (۱۳۳۰). خزان بهار. پیام نو. ۴. (۱۱ و ۱۲)، ۱-۱۳.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۳). *درباره ادبیات و نقد ادبی*. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
- محبوب، محمدجعفر (۱۳۷۸). *خاکستر هستی*. چاپ دوم. تهران: مروارید.
- موسوی گرمارودی، سید علی (۱۳۵۱). *گلگشتی در بهار و ادب فارسی*. نشریه نگین. (۹۳). ۵۲-۵۴.
- میرانصاری، علی (۱۳۸۵). *ارج نامه ملک الشعراء بهار*. تهران: میراث مکتوب.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۷۰). *هفتاد سخن*. تهران: توس.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۳۰). *سرگذشت بهار*. به اهتمام گل‌اندام. تهران: رسانش.
- یوسفی، غلامحسین (۱۴۰۰). *چشمه روشن*. چاپ شانزدهم. تهران: علمی.
- یوشیج، نیما (۱۳۶۸). *درباره هنر شعر و شاعری*. به اهتمام سیروس طاهباز. تهران: نگاه.

- Lee, J. (2001), A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, In Proquest UMI Database.
- Strauss, Anselm L., & Corbin, Juliet (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage.
- Strauss, Anselm L., & Corbin, Juliet (1998), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd Ed., Sage.